

ORDINUL IEZUIT ȘI UNIREA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA

DER JESUITENORDEN UND DIE KIRCHLICHE UNION DER RUMÄNEN AUS SIEBENBÜRGEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Union eines Teils der Rumänen aus Siebenbürgen mit der Kirche Roms ist bezogen von der Autorin zu der Aktivität der Gesellschaft Jesu, so wie sich diese aus den Berichten einiger Mitglieder des Ordens, aber auch aus der mit dem Ereignissen zeitgenössischen Geschichtsschreibung ergibt. Nach einer Problematisierung der Rede, am Anfang der Untersuchung vorgetragen, wird über die Aktivität des Jesuitenordens in Siebenbürgen (1683-1711) in vier Jahrzehnten, von der Belagerung Wien bis zu den Sathmarer Frieden, besprochen. Schließlich, wird die Jesuiten Geschichtsschreibung über der religiösen Union besprochen. Es wird gerecht über das Leben und Werk Andreas Freiberger wessen *Historica relatio* der Pragmatismus des aulischen Geschichtsschreibers erläutert. Die besprochene Problematik verleiht der politischen und kirchlichen Geschichte Siebenbürgens, aus historiographischer Perspektive, ein umfassender, mitteleuropäischer Kontext. Die Geschichte der religiösen Union der Rumänen aus Siebenbürgen, zusammen mit der kirchlichen Union aus Partium, dem Höheren Ungarn und Kroatien, wird von der Autorin eigentlich recht auf einen möglichen Phänomen der kulturellen und politischen Integration der Provinzen des Habsburgischen Reichs in einem Rahmen des Reiches bezogen.

I. Problematică

Uniunea religioasă a românilor din Transilvania a fost strâns legată de activitatea ordinului iezuit. Rolul ordinului în inițierea, organizarea și înfăptuirea actului Unirii nu a fost încă pe deplin elucidat în literatura de specialitate¹: a fost doar un actor secundar, un *instrumentum regni*, ori îi revine o funcție chiar decisivă în inițierea și realizarea acțiunii de unire? Pentru istoriografia scrisă de pe pozițiile Bisericii ortodoxe, egoismul catolic, intriga iezuită și calculul de stat stau la originea acestui eveniment crucial în perspectiva devenirii naționale. Dacă interesul religios al ordinului și cel politic al Curții nu pot fi contestate – aceasta a recunoscut în uniune un motiv politic eficient de destabilizare a sistemului politic și confesional al Transilvaniei pe care se baza regimul stărilor –, spinoasa problemă a “fabricatului iezuit” stă pe baze documentare șubrede: “falsificarea” actului de uniune a clerului nu poate fi documentată ci doar postulată. Punctul de vedere ortodox reprezintă așadar o poziție ipotetică extremă în interpretarea fenomenului. Chiar și din perspectivă confesională unită, istoriografia a cercetat dacă rolul iezuiților poate fi considerat pozitiv sau negativ, drept câștig sau pierdere în geneza și evoluția Bisericii greco-catolice. Accentul cade aici însă nu pe perioada genezei Bisericii, ci pe cea a consolidării uniunii și a rolului teologului iezuit.

Istoriografia uniunii bisericești a privilegiat fie perspectiva imperială, fie pe cea a stărilor politice din Transilvania, fie perspectiva românească a fenomenului, la rândul ei puternic confesionalizată. O perspectivă globală a evenimentelor de la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea care au condus la unirea românilor cu Biserica Romei, a rămas un deziderat al cercetării istorice. Pentru împlinirea acestui deziderat baza informațională este, din câte ne-au convins cercetările de până acum în arhivele și bibliotecile din Viena, Budapesta și Praga, încă insuficientă. Pe

¹ Fundamentală rămâne colecția de acte și documente a iezuitului de origine luxemburgheză Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae S. Stephani*, I-II, Oeniponte, 1885, CXX + 1086 p. Cu privire la rolul iezuiților vezi: Eudoxiu de Hurmuzaki, *Geschichte der rumänischen Kirche in Siebenbürgen*, București, 1881 (*Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, II), p. 19-225 (vezi îndeosebi paragrafele 12. *Erfolgreiche Mitwirkung des Kardinals Kollonicz und der Jesuiten*, p. 25-27, 33. *Reibungen mit den centralisierenden Jesuiten*, p. 99-100), George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, Sibiu, 1889, p. 159-164. Pentru începutul activității iezuiților și activitatea părintelui Ladislau Baranyi vezi János Lupás, *Az erdélyi görög-keleti egyház és vallási unió a XVIII. század folyamán*, Budapest 1904, p. 13-27; Zenovie Păclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. "Teologul" vlădicilor uniți*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, 1, 1923, p. 147-190; Basile Bărbat, *L'institution de l'office de "théologien" dans l'Eglise roumaine unie*, în *Orientalia christiana periodica*, 29, 1963, p. 155-200.

de altă parte istoriografiei românești îi lipsesc deocamdată, încă, premisele extraștiințifice în vederea rediscutării *sine ira et studio* a întregii problematice.

În cercetarea noastră ne-am propus să lărgim documentarea și să tematizăm uniunea din perspectiva percepției participanților și observatorilor iezuiți. În istoriografia românească cu privire la unirea bisericească se accentuează cauzele sociale și politice ale fenomenului. Uniunea religioasă "a fost (însă) înainte de toate neîndoielnic o problemă religioasă, ba chiar o problemă teologică"². Pentru această perspectivă rapoartele membrilor ordinului iezuit, dar și istoriografia contemporană evenimentului constituie piloni de rezistență din punct de vedere documentar și istoriografic.

II. Ordinul iezuit în Transilvania (1683-1711)

Uniunea religioasă trebuie privită nu numai în strânsă legătură cu factorii endogeni – stabilizarea stăpânirii austriece în confruntare cu stările politice ale Principatului –, ci și în contextul factorilor exogeni, politici și militari.

Prințul Eugeniu de Savoia a preluat comanda supremă a trupelor imperiale în anul 1697, obținând la scurt timp la Zenta succesul militar decisiv pentru deznodământul războiului. De la victoria obținută de Ludwig Wilhelm de Baden la Slankamen în anul 1691 și până la acea dată situația rămăsese neschimbată în Răsărit. Certurile dintre aliați au încurajat Poarta să continue ostilitățile. Numirea markgrafului Ludwig Wilhelm de Baden în fruntea armatei imperiale de pe Rin a paralizat acțiunile militare ale imperialilor în Răsărit. Succesorul său, Carol Eugeniu duce de Croy, a întâmpinat dificultăți financiare și în înzestrarea și aprovizionarea trupelor. După eșecul asediului Belgradului, mareșalul Caprara, rechemat din Italia, l-a înlocuit în anul 1694 pe ducele de Croy la comanda superioară a trupelor din Ungaria. În urma decedului sultanului Ahmed al II-lea în anul 1695, succesorul său, Mustafa al II-lea, a preluat el însuși comanda oștirii otomane, intrând în Banat spre a cuceri Transilvania. Împăratul Leopold I s-a văzut constrâns să-și caute noi aliați, cu forțe proaspete.

După îndelungi tratative conduse de Aloys Thomas conte de Harrach, la 13 aprilie 1695 s-a încheiat o înțelegere potrivit căreia principelui-elector de Saxonia Friedrich August I "cel Puternic" (1670-1733), i s-a încredințat pe timp de doi ani comanda trupelor din Ungaria. Alegerea făcută de Curtea de la Viena s-a dovedit în scurt timp o greșală și Consiliul Aulic de Război și-a făcut, după eșecul campaniei, gânduri cum să se debaraseze de saxon. Cum Ludwig Wilhelm nu voia să revină la comanda trupelor din Răsărit, Friedrich August a condus și campania anului următor. Evenimentele principale în strânsă legătură cu Transilvania le-au constituit pierderea valoroșilor generali Friedrich conte Veterani și Donat conte Heissler von Heitersheim și asediul eșuat al Timișoarei în 1696. Unicele succese semnificative raportate de imperiali în acești ani au fost de fapt înregistrate în Transilvania de către generalul Caraffa, atât de dușmănit de prințul Eugeniu și urât de nobilime pentru comportamentul său aspru în Ungaria. Lui i se datorează soluționarea statutului de drept al Transilvaniei în sensul dorit de Habsburgi. În celebrul său memoriu el arătase că plebea trebuie câștigată prin reducerea contribuției împovărătoare și garantarea libertăților religioase, iar nobilimea ținută în frâu cu ajutorul sașilor. La 19 aprilie 1697 tânărul Apafi renunța, într-un cadru festiv, la Transilvania în favoarea împăratului.

Anul 1697 a adus și înlocuirea lui August de la comanda trupelor și acordarea acesteia prințului Eugen, susținut deopotrivă de președintele Consiliului Aulic de Război, Ernst Rüdiger von Starhemberg, dar mai ales de Ludwig Wilhelm von Baden. Într-un lung referat (*Vortrag*) adresat împăratului, la 15 martie 1697, Starhemberg a analizat caracteristicile pe care va trebui să le prezinte viitorul comandant al trupelor din Ungaria și Transilvania. Era necesar un om care "să aibă valoare, experiență și minte, care să se priceapă deopotrivă în infanterie și cavalerie, să aibă suficientă autoritate și respect la subalternii săi, nu mai puțin credit și iubire la ofițeri și miliție, ultima [caracteristică] fiind necesară îndeosebi la această miliție, suferindă și aproape disperată datorită plății proaste"³. În mai 1697 împăratul i-a încredințat prințului Eugen comanda armatei principale (*Hauptarmada*) din Ungaria, comanda supremă asupra tuturor trupelor rămânând în continuare în mâinile principelui saxon. Prin alegerea convertitului August ca rege al Poloniei, problema comandamentului suprem s-a rezolvat de la sine.

² O. Halecki, *Das Problem der Kirchenunion in der osteuropäischen Geschichte*, în *Österreichische Osthefte*, 4, nr. 1, 1962, p. 1.

³ Apud Gottfried Mraz, *Prinz Eugen. Ein Leben in Bildern und Dokumenten*. Bildredaktion und Dokumentation von Henrike Mraz, München, 1985, p. 91.

Uniunea din 1697 trebuie văzută pe fundalul acestor evenimente. Fără victoria de la Zenta ar fi rămas fără obiect. Schițarea structurii evenimentiale urmărește însă aici un alt scop: toate personalitățile menționate întrețineau raporturi strânse cu membrii ordinului iezuit. Apropierea de putere a fost premisa apropierei progamului ei politic în strânsă legătură cu scopurile majore de durată ale ordinului. Din perspectiva influenței iezuite, generalii Ludwig Wilhelm de Baden, Caprara, Rabutin și – alături de cancelarul Kinsky – președintele Consiliului Aulic de Război Starhemberg sunt în legătură cu Transilvania personalitățile cele mai importante. Lucrarea va urmări rolul unor membri ai ordinului iezuit din anturajul lor. Până la sfârșitul anului 1695 ordinul a prins rădăcini noi în structurile de putere și bisericești ale Transilvaniei, după eșecul invaziei otomane și sincron cu politica schimbată a lui Rabutin față de Stări.

Și cea de a doua uniune ne obligă în legătură cu oportunitatea ei temporală la luarea în considerare a factorilor externi, la care iezuiții erau foarte sensibili, după cum arată o privire chiar și numai superficială asupra rapoartelor provinciale anuale. După izbucnirea Războiului de succesiune la tronul Spaniei, în urma decesului lui Carol al II-lea (1661-1700) întreaga atenție și energie a Curții vieneze s-a îndreptat asupra evoluției militare. Din anul 1701 Curtea s-a văzut confruntată cu dificultăți de personal. La începutul lunii februarie a murit Caprara, din 1692 vicepreședinte al Consiliului Aulic de Război. Președintele consiliului, Starhemberg, arăta primele semne ale unei boli incurabile. Sentimentul de incertitudine ce cuprinsese elita politico-militară în pragul războiului de succesiune la tronul Spaniei va fi motivat la acțiune în vederea celei de a doua uniuni.

Revigorarea rezistenței ortodoxe în perioada rebeliunii rákocziene, chiar dacă a deziluzionat Curtea, nu constituia o surpriză. Analele iezuite nu sunt surprinse de vigoarea ortodoxiei în sudul Transilvaniei. Chiar în timpul reculului uniunii, curtea nu s-a resemnat, reluând după 1711 politica de sprijinire a uniunii. De fapt, Biserica unită și-a precizat structura organizațională abia în primele două decenii ale domniei lui Carol al VI-lea. Nu numai rezistența ortodoxiei, ci și procesul treptat de secularizare a sferei politice și alianța cu Rusia au obligat Curtea de la Viena la mai multă prudență în susținerea expansiunii uniunii. Banatul Timișoarei oferă un exemplu concludent asupra schimbării de perspectivă a Curții în problema uniunii religioase, dacă ne gândim la efectele confesionale și migraționale ale răscoalei din 1735 în comitatele Bichiș și Ciongrad sau la avertismentul lui Bartenstein rostit în Consiliul de Stat în 1761 în legătură cu reluarea politicii de confesionalizare în contextul proiectelor populaționiste ale epocii tereziene târzii.

Ca model de acțiune politică a instituțiilor centrale aulice uniunea bisericească se integrează fazei târzii a procesului de confesionalizare⁴. Uniunea bisericească a românilor transilvăneni se situează chiar în perioada de tranziție spre ultima fază a confesionalizării și reprezintă un caz specific de aplicare a acestui model. Această teză nu înseamnă că uniunea ar fi fost “planificată” în sensul restrâns al termenului sau pusă pe rol de factorii politici. Oamenii de stat de la Curte gândeau în categorii politice și militare. Este meritul ordinului iezuit de a fi sesizat natura conflictelor religioase și sociale din Transilvania, jocul combinatoriu între politică și religie la subiecții politici. Stăpânirea habsburgică extinsese acest joc și asupra unui grup social masiv marginalizat politic, până atunci un obiect neinteresant pentru noua stăpânire. În analiza procesului de căutare a scopului “lumesce” al uniunii trebuie luată în considerație legătura dintre geneza și implicațiile politice ale ideii de uniune bisericească. Scopurile uniunii sunt în conexiune cauzală cu sfera motivațională a instanțelor supreme ale puterii și doar parțial accesibile analizei științifice pozitive.

Ordinul iezuit nu a reprezentat doar o apariție în planul sferei religioase, ci a fost un mijloc organizatoric pentru atingerea de scopuri politice. El nu era însă un mijloc de transmisie a puterii, ci doar a intențiilor ei, contribuind prin prezența sa tentaculară în instituțiile puterii doar la constituirea premiselor concrete pentru luarea deciziei.

Inițial uniunea nu a constituit un punct al programului politic imperial, ci mai degrabă un aspect al imaginii asupra lumii și al concepției religioase iezuite. Din punctul de vedere al dogmaticii Contrareformei desigur acest scop general fusese demult formulat. Dacă planificarea constă în urmărirea consecventă a unui scop pe termen lung, ea este o funcție a dominației politice. Dacă însă

⁴ O reușită sinteză a procesului de confesionalizare a oferit de curând Arno Herzig, *Der Zwang zum wahren Glauben, Rekatholisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Göttingen, 2000; o performanță extrem de discutabilă din punct de vedere metodologic și al tezelor despre uniunea bisericească a românilor și rutenilor caracterizează lucrarea Martei FATA, *Ungarn, das Reich der Stephanskronen im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung, Multiethnizität, Land und Konfession* („Vereinschriften der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum“, 60), Münster, 1999.

prin planificare înțelegem o coordonare sistematică de acțiuni pe termen lung, atunci, din perspectiva Curții, a politicii ei față de Stări, uniunea nu poate fi considerată drept planificată. Ea nu apare în proiecțiile politice cunoscute ale Curții, în proiectul Caraffa de exemplu. Ea nu a fost legată de un transfer documentabil de competențe asupra ordinului. Procesul poate fi urmărit doar în liniile lui generale prin prezența permanentă a iezuiților la Curtea imperială, în anturajul guvernatorului și al comandanților militari, al episcopului și al unor protopopi influenți. Succesul misiunii era desigur asigurat doar prin influențarea continuă a factorilor de decizie de la Viena, a guvernatorului și comandantului suprem din Transilvania, a funcționarilor și ofițerilor superiori. Instituția duhovnicului a oferit mijlocul pentru a conferi activității politico-diplomatice a iezuiților durată și eficiență. Ea trebuie privită cu criterii laice. Morala iezuită nu poate fi astăzi judecată de un istoric după sentințele lui Pascal asupra unor pasaje din cazuisticile ordinului, ci doar după raportarea ei la un scop politic convenient ordinului. Pe de altă parte, orice influențare trebuie judecată și prin prisma moralei iezuite, care se întemeiază pe concepția că individul este stăpân deplin asupra deciziilor sale. Constituit din clerici regulari, ordinul iezuit a reprezentat un nou tip de ordin monastic. Angajat în lume, ordinului i-a revenit un rol esențial în Contrareformă. În Imperiul Habsburgic ordinul s-a remarcat mai mult ca oriunde în Europa veacului al XVII-lea prin eforturile sale de influențare a deciziei aulice și îndeosebi prin funcția sa educațională. Formarea elitelor politice din Imperiu a constituit până la mijlocul veacului al XVIII-lea o direcție prioritară în activitatea ordinului. Aspectele politice ale funcției de *religiosus negociator* pe care ordinul și-a asumat-o la Curtea imperială, pe lângă împăratul Leopold I, membrii familiei imperiale și personalitățile aulice influente la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea, în strânsă legătură cu evoluția politică din Transilvania, nu sunt încă cunoscute în toate implicațiile lor. Lucrarea va încerca să reconstituie istoria ordinului în Transilvania pe parcursul a aproape trei decenii, de la asediul Vienei (1683) și până la pacea de la Satu Mare (1711)⁵. Structura organizatorică a "misiunii castrense" – soldați pe frontul lui Dumnezeu –, sau a "misiunii dacice" (*missio Dacica*), geografia comunicațiilor în cadrul ordinului, ierarhia misiunii și raportul centru-periferie, acțiunea tentaculară a ordinului dincolo de Carpați, în Moldova și Țara Românească (*missio vaga* în "ținuturile turcești") vor fi urmărite într-o cercetare prosopografică de adâncime, întemeiată în bună parte pe o informație de arhivă până în prezent încă nevalorificată. Au fost prelucrate cataloagele anuale și trienale (*Catalogi personarum et officiorum*) ale provinciilor Austria și Boemia ale ordinului pentru perioada 1683-1711 de la Arhiva Provinciei Austriece a Societății lui Isus din Viena, ca și necroloagele (*Elogium defunctorum*) membrilor provinciei cuprinse în rapoartele anuale (*Litterae annuae*) ale provinciilor către Generalatul din Roma, aflate la Biblioteca Națională din Viena. Nu am consultat încă dosarele personale aflate în fondul A 25 de la Archivum Romanum Societatis Iesu din Roma. O atenție deosebită va fi acordată metodelor de "acomodare" la care au recurs iezuiții în raporturile lor cu populația ortodoxă din Transilvania⁶.

Un câștig important l-au adus cercetările în Arhiva de Război (Kriegsarchiv) din Viena, unde am urmărit toate intrările și ieșirile de acte cu privire la Transilvania, Țara Românească și Moldova pentru anii 1683-1701. Multe acte se referă la contactele Bisericii transilvane cu Țara Românească, care au stat în centrul interesului Consiliului de Război la sfârșitul veacului al XVII-lea. Cercetarea trebuie continuată cu misiunea castrenșă, care cuprindea în regimetele imperiale și preoți din Imperiul romano-german, un aspect până acum ignorat de cercetare. Din păcate majoritatea actelor de campanie (*Feldakten*) nu s-au păstrat. Ar trebui cercetată sistematic corespondența lui Rabutin cu Consiliul de Război și cu Eugeniu de Savoia, după cum nu-mi este cunoscut ca cineva să fi valorificat sistematic protocoalele Conferinței ministeriale secrete. Sondajele pe care le-am efectuat nu s-au arătat productive în privința uniunii, dar au dat la iveală multe informații politice și militare despre Transilvania. Promițătoare sunt cercetările încă neîncheiate în Arhiva Generală a Landului Baden-Württemberg din Karlsruhe, unde am descoperit o serie de rapoarte și scrisori din Transilvania către Türkenlouis pentru perioada 1691-1701, nesemnlate în literatura de specialitate.

⁵ Evoluția rezidenței iezuite Satu Mare a fost cercetată pe baza materialului arhivistic de la Arhivele Statului din Budapesta (Fond E 150, *Acta Iesuitica* și E 152, *Acta Iesuitica Irregstrata*).

⁶ Asupra misiunilor iezuite vezi Lucian Periș, *Le Missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento*, Cluj-Napoca, 1998.

În istoriografia iezuită contemporană evenimentului unirii bisericești “relația istorică” a lui Andreas Freiburger (1670-1738) ocupă un loc important⁷. Relația istorică a iezuitului de la Colegiul Clementin din Praga este prima istorie a uniunii bisericești și cea mai importantă sursă narativă cunoscută. Menționată mai mult în trecut⁸ și recent chiar tradusă⁹, ea nu a beneficiat încă de o analiză fundamentală care să-i discute valoarea documentară.

În strânsă legătură cu relația istorică a lui Freiburger s-a reconstituit acțiunea iezuiților din Provincia Boemă a ordinului în înfăptuirea unirii religioase, misiunile iezuite din Sibiu și Brașov fiind conduse de doi actanți cu rol decisiv în persuasiunea ortodoxiei române: părintele *Carolus Neurauter* (1667-1702), primul “teolog” iezuit al episcopului Atanasie¹⁰, și *Rudolphus Bzensky*, primul istoriograf al misiunii iezuite în Transilvania la sfârșitul veacului al XVII-lea¹¹. Spre deosebire de ceilalți doi iezuiți de proveniență boemo-moravă, silezianul Freiburger nu a condus acțiunea misionară, nu a fost implicat direct, dar nici indiferent față de acțiunea de uniune bisericească. Uniunea transilvăneană avea pentru provincia Boemia a ordinului, angrenată în misiuni în Rusia și peste mări, o importanță actuală, din moment ce la elaborarea “relației istorice” ea nu era încheiată.

Interesant este că teme ungare și transilvănene au fost prelucrate de iezuiții praghezi în timpul “marelui război cu turcii” și poetic, sub formă de epigrame. Epigramele cultivă temele politice actuale, exercitând o satisfacție estetică apreciată de membrii ordinului. Ele constituie locul în care erudiția și literatura se întâlnesc. De multe ori ele constituiau simple exerciții retorice aflate pe placul autorităților imperiale. Prezența iezuiților din Provincia Boemia a ordinului nu trebuie privită izolat de infiltrarea noii administrații habsburgice din Transilvania cu funcționari din țările coroanei Sfântului Venceslav. În acest proces de “boemizare”, cu efecte de transfer în domeniile politic, religios și cultural-artistic, iezuiții au constituit avangarda.

III. Istoriografia iezuită cu privire la unirea bisericească

3.1. La sfârșitul veacului al XVII-lea și în primele două decenii ale veacului al XVIII-lea istoriografia iezuită a câștigat în istoriografia europeană ca pondere, pe măsură ce viața intelectuală s-a confesionalizat tot mai mult, iar libertatea de gândire a fost restrânsă de absolutismul monarhic. Prin poziția dominantă a ordinului în monarhiile catolice și apropierea de putere, istoriografia iezuită a dobândit un caracter aulic, cvasioficial. Doar în Franța iezuiții s-au văzut într-o poziție duplicitară: monarhia era galicană, ordinul se situa pe poziții ultramontane. Pentru un istoric ca Gabriel Daniel (1649-1728), contemporan cu Freiburger, Eustachius Rinck și Martinus Szentiványi, deopotrivă iezuit și istoriograf al curții lui Ludovic al XIV-lea, acest conflict aparent insurmontabil putea fi conciliat în actul interpretativ cu mijloacele retoricii. În probleme relevante politic el se ferea de judecăți clare, definitive. Fără a se avânta în speculații de istorie constituțională, soluționa problemele spinoase cu instrumentarul retoricii. Enunțuri defavorabile despre regenți sunt relativizate, virtuozitatea stilistică ambivalentă înlocuiește judecata limpede. A fost primul care a tratat istoria Franței¹² începând cu regii merovingieni. Metoda critică a analisticii umaniste a fost aplicată sistematic și cu acribie la istoria Franței. Izvoarele au fost citate acritic, alături de cronistica medievală a apelat la izvoare diplomatice și la hotărârile conciliilor. Criticii luminiști ai iezuiților, Voltaire în principal, au preluat multe din

⁷ *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana ecclesia factae anno 1701, eorumque, quae in hoc unionis subsecuta sunt usque ad novembrem anni 1702*, Österreichische Nationalbibliothek, Ms. 14042, pare a fi versiunea de bază din cele patru cunoscute, deoarece provine din fondul de manuscrise al Provinciei Boemia a ordinului, confiscat la dizolvarea acestuia.

⁸ N. Nilles, *op. cit.*, I, p. 183, 192, 218, 272, 274, 301, 320, 323, 330, menționează primul acest izvor; Nicolae Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*, Budapesta, 1905, p. 61-69, atenționează primul în istoriografia română asupra valorii sursei, în cap. XIX. *Privire scurtă asupra stării clerului și poporului român din Ardeal înainte de unire*. În istoriografia mai recentă referințele la acest izvor sunt sporadice și nesemnificative ca pondere.

⁹ Andreas Freyberger, *Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu biserica Romei făcută în anul 1701 și despre cele ce au urmat în problema unirii până în noiembrie 1702*, Versiune românească și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996.

¹⁰ Mihai Dan, *În jurul unirii cu Roma. Cu deosebită privire asupra rolului iezuitului Carol Neurauter*, în *Mitropolia Banatului*, VIII, 7-9, 1958, p. 298-327.

¹¹ Vasile Rus, *[Rudolphi Bzensky e S(o)cietate) J(esu) Relatio de ecclesia Transylvana – studiu introductiv și text reconstituit*, în *Mediaevalia Transilvanica*, II, 2, 1998, p. 289-330.

¹² *Histoire de France*, Paris, 1703; despre Daniel vezi Eduard Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie*, München, 1931, p. 144-145.

ideile lor directoare în materie de metodă istorică critică. Freiburger practică o istoriografie situată între normele erudiției baroce și scrisul istoriografic destinat unui public elitar nespecializat din sfera politică și bisericească. Combinația între narațiune și documentare are în vedere funcția prioritară de informare și orientare atribuită istoriei sale.

Asupra vieții și operei lui Andreas Freiburger nu există decât sumare referințe biobibliografice în literatura lexicografică iezuită. Pe baza cercetărilor în arhivele din Praga și Viena s-au reconstituit principalele repere ale vieții sale – participarea sa la misiunile populare ale Contrareforme din Boemia, la misiunea parohială în Praga – în strânsă conexiune cu evoluția ordinului iezuit în Boemia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, îndeosebi a Colegiului Clementin din Praga, al cărui arhivar a fost timp de aproape cinci decenii. Prin valorificarea informațiilor din *litterae annuae* ale Provinciei iezuite boeme și în urma cercetărilor la Arhivele Statului și la Biblioteca Universitară din Praga am reușit să aduc contribuții noi la bibliografia operei sale. În analiza operei sale se va insista asupra activității sale de moralist, controversist/polemist și predicator. Un accent deosebit se va pune asupra concepției sale religioase și teoriei sale politice, situate între ortodoxia tridentină, galicanism/jansenism și absolutismul imperial.

3.2. Relatarea lui Freiburger a fost situată în contextul istoric și istoriografic al elaborării ei. Caracterizată printr-o metodologie și forme de gândire și de expresie specifice istoriografiei barocului, ea se situează în zona de interferență dintre două sfere de preocupări istoriografice. Pe de o parte sfera aulică: Curtea de la Viena a fost nu numai comanditarul lucrării, ci politica ei a furnizat chiar tema istoriografică. Sub acest aspect, *historica relatio* a lui Freiburger se înscrie într-un pragmatism istoriografic aulic, caracteristic pentru o epocă în care împăratul – Leopold I – se situa în egală măsură în fruntea "republicii literelor" și a sferei de dominație politică și culturală, ca *imperator ex utroque*¹³. Cea de a doua sferă de preocupări istoriografice este cea ecleziastică, determinată de Contrareformă și denoul avânt al ordinelor ecleziastice în Boemia, în primul rând al iezuiților.

Analiza de conținut se va concentra asupra surselor informaționale și documentare pe care se întemeiază relatările istorice contemporane relative la istoria uniunii. Informațiile furnizate vor fi în continuu raportate la alte surse iezuite (rapoartele anuale ale "misiunii dacice", rapoartele Provinciei Austriece a Societății lui Isus¹⁴ către generalatul ordinului de la Roma, în epocă una din cele mai influente instituții pe lângă Sfântul Scaun, lucrări istoriografice contemporane). Istoriografia "misiunii dacice" în epoca unirii religioase este reprezentată prin trei personalități – Freiburger, Bzensky¹⁵ și Szentiványi¹⁶ - ale căror scrieri istorice vor fi supuse unei analize comparative sub raport documentar și metodologic.

Următoarele probleme ne-au preocupat în analiza relatării lui Freiburger:

- locul acestei relatări într-o tipologie a scrisului istoric baroc și într-o virtuală *bibliotheca selecta de ratione studiorum* relativă la Transilvania;
- premisele istoriografice și iconologice ale imaginii românilor în cadrul descrierii etnografice specifice barocului (*descriptio gentium*); elementele structurale ale imaginii românilor au fost tratate într-o viziune comparativă, prin raportare la câteva scrieri reprezentative (rapoarte oficiale, relatări iezuite, compendii de istorie și geografie, disertațiuni ale studenților sași la universitățile din imperiu, relatări de presă - *Theatrum Europaeum*, *Acta eruditorum*);

¹³ A. Coreth, *Österreichische Geschichtsschreibung in der Barockzeit*, Wien, 1950, p. 11.

¹⁴ *Litterae annuae provinciae Austriae Societatis Jesu*. Până în prezent au fost prelucrate integral următoarele volume manuscrise aflate la Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung: Ms. 12087.82 anno 1690 et 1691, 12088.57 a. 1692, 12089.40 a. 1693, 12090.48 a. 1694, 12091.57 a. 1695, 12092.66 a. 1696, 12093.50 a. 1697, 12094.68 a. 1698, 12095.80 a. 1700, 12096.56 a. 1701, 12098.73 a. 1703, 12099.57 a. 1704, 12165 et 12166 [rec. 3194] a. 1701 et 1702, 12167 [rec. 3194] a. 1704.

¹⁵ Rudolph Bzensky, *Anagnostes Transsilvaniae (Transylvaniae aetas quarti continens memorabilia de principibus Transylvaniae et varietate religionum, que Transylvanus anagnostes seu Transylvanum historiographorum sector, distributa in dialeyes annotans atque coordinavit ...*, Bistricii 1694), Biblioteca Națională Szécseny din Budapesta (în continuare: BNSz), Fol. Lat. 2000, f. 1-43^v; *Rudolphi Bzenski Societatis Jesu Sacerdoti adnotationes historicas de Transsilvania*, în *Stephanus Kaprinai collectaneorum de rebus Hungaricis et Transylvanicis*, Tomus XLIX (I), [Coronae, 1695], BNSz, Fol. Lat. 335, f. 281^v-305; idem, *Missio Societatis Jesu Cibinii ab anno Christi 1688 plantata, rigata et radicata*, în *ibidem*, f. 305^v-323^v.

¹⁶ Martinus Szentiványi, *Dissertatio chronologica-polemica de ortu, progressu ac diminutione schismaticis Graeci, atque Graeci Ritus Ecclesiae, cum Romana Ecclesia, to votis exoptata reunione in gratiam Unitorum, Valachorum, et Rascianorum sub Corona Hungariae conscripta ...*, [Viennae], 1703, 1704.

- considerațiile eclesiologice (Biserica ortodoxă ca instituție) ale autorului (dreptul ecleziastic, episcopul în tradiția pastorală ortodoxă, rolul sinodului); ideea fundamentală pe care se reazemă constructul său a fost că Biserica ortodoxă este incapabilă de înnoire; de aici și îndoielile sale că ortodocșii români ar putea “să regăsească creștinismul adevărat”, lăsând tradiția bisericească nealterată;

- formele narative ale barocului istoriografic de expresie latină din Boemia, gramatica evenimentială și tendințele sintactice din proza istorică cultivată de Freiburger – aspecte esențiale dacă vrem să depășim aprecierea nevinovată a editorului Ioan Chindriș, cum că “limba latină a cronicii nu este de cea mai pură calitate”¹⁷.

Este o achiziție nu de dată recentă ideea că, în analiza de conținut a heterostereotipiilor, întrebarea asupra “grăuntelui de adevăr” nu este nici suficientă și nici esențială. Problematizarea trebuie să vizeze mai degrabă funcționalitatea unui anumit construct politico-confesional, al unei anumite imagini în epocă, efectele acesteia asupra motivației acțiunii politice. Unele stereotipii specifice sfârșitului de veac al XVIII-lea au fost preluate din polemica confesională în tipologia națională preiluministă. Astfel, ne-am întrebat care sunt în structurile imaginii elementele distinctive ale obiceiurilor religioase ale românilor și trăsăturile de bază ale Bisericii ortodoxe române ca instituție. Ne-am pus între altele întrebarea asupra imaginii preotului ortodox, teologic puțin înzestrat în raport cu acea *gravitas* și *sobrietas* promovate de iezuiți ca etaloane profesionale. Sau ne-am întrebat asupra accentelor noi puse de imaginea iezuită în comparație cu literatura existentă în epocă. Iezuiții, de pildă, și-au dat repede seama de antipatia ireconciliabilă dintre cele două caractere etnoconfesionale – maghiar, de expresie nobiliară și predominant reformată, și românesc, de expresie iobagă și ortodoxă. Reprezentările lui Freiburger deviază în bună parte față de imaginea săsească sau nobiliară maghiară. Mai multe stereotipii ale acestora sunt infirmate decât confirmate. Astfel, cele două imagini normative în epocă sunt, în scrierea iezuitului praghez, de fapt parțial depreciate. De fapt constatăm, în veacul al XVIII-lea, mutații în perspectiva nobiliară și în cea săsească în strânsă legătură cu noua dimensiune a “problemei românești”, în cadrul căreia uniunea bisericească ocupă un loc central: cu cât ingerințele Curții în reglementarea raporturilor sociale și religioase cresc, cu atât mai negativă devine imaginea iobagului în ochii nobilimii și ai reprezentanților națiunii săsești, mulți de formație teologală.

Prin publicarea “relatării istorice”, editorul Ioan Chindriș a pus la îndemâna cercetătorilor o sursă “utilă”, dar nu “un instrument de lucru util”¹⁸. Credem că este necesară o nouă ediție a textului, critică și adnotată, alături de o traducere care să elimine inexactitatea terminologică și inconsecvențele stilistice. O ediție critică nu se rezumă la stabilirea filiației variantelor de text – deocamdată patru cunoscute (două la Viena, una la Brno și una la Roma) –, ci trebuie să situeze în centrul ei, alături de structura formală a textului, analiza de conținut raportată la evenimente, persoane și locuri. Această prioritate desigur nu-l scutește pe comentatorul de azi al lui Freiburger să discute structurile narative și din perspectiva semiotică specifică discursului istoriografic ca și construct ce îmbină experiența misionară a ordinului, pretențiile puterii și tradiția istoriografică.

Din păcate, în materie editorială, în câmpul cercetării izvoarelor privitoare la uniunea bisericească se arată la ora actuală două extreme, care ar fi de dorit să nu facă școală: la o extremă se situează “modelul” superficial al lui Ioan Chindriș, la cealaltă “modelul” doct, la fel de discutabil, propus în câteva studii pertinente de Vasile Rus, care însă, prin excrescențele sale bibliografice și informaționale, depășește chiar și erudiția de tip baroc și nu discernе în cele din urmă pădurea de mulțimea copacilor. Scriul istoric de azi nu trebuie să-și etaleze documentația în întregime și nicidecum întreaga euristică metodologică, care trebuie să rămână acte ale gândirii metodice, ale instrumentarului profesional mental.

¹⁷ Vezi Andreas Freiburger, *Relatare istorică* ..., p. 25 (studiul introductiv de Ioan Chindriș).

¹⁸ *Ibidem*, p. 26.

IV. Concluzii

În discutarea rolului ordinului iezuit în înfăptuirea uniunii bisericești din Transilvania nu trebuie pierdut din vedere că uniunea a constituit doar un aspect al activității lor în Transilvania. Prioritate a avut repunerea statusului catolic în drepturile sale și nu uniunea românilor. Istoricul care se ocupă cu uniunea bisericească trebuie să recunoască că aceasta nu este doar o parte a istoriei provinciale transilvane, ci parte a istoriei bisericești a întregii regiuni carpatine și a istoriei habsburgice în general. Condiționarea reciprocă a politicii interne și externe a Curții, influența operațiunilor militare din războiul cu turcii asupra politicii față de ortodocșii din Peninsula Balcanică și din Principatele române, raportul dintre Contrareformă, uniunea bisericească și absolutism monarhic, toate aceste aspecte ale politicii habsburgice la sfârșitul veacului al XVII-lea trebuie reținute atunci când se discută fenomenul uniunii bisericești a românilor din Transilvania din perspectiva unui actor principal, cum a fost ordinul iezuit.

Două perspective converg în analiza problematicii puse în discuție – cea istoriografică și cea de istoria Bisericii, ambele aducând istoria politică și ecleziastică a Transilvaniei într-un context mai larg, central european. Căci istoria uniunii religioase a românilor din Transilvania, alături de cele din Partium, Ungaria Superioară și Croația, ca una din mai multele uniuni "locale" sau "regionale"¹⁹ aproape sincrone în epocă, nu este decât istoria "integrării culturale și politice" a regiunilor respective în complexul imperial al provinciilor habsburgice²⁰.

MARIONELA WOLF

¹⁹ Formularea îi aparține lui Oskar Halecki, *op. cit.*, p. 2.

²⁰ O sinteză interpretativă a problematicii într-o perspectivă regională asupra uniunilor bisericești din Imperiul Habsburgic cu bibliografia aferentă oferă Ernst Chr. Suttner, *Kirche und Nationen. Beiträge zur Frage nach dem Verhältnis der Kirche zu den Völkern und der Völker zur Religion* („Das östliche Christentum“, Bd. 46), Würzburg, 1997; vezi și expunerea concentrată a lui H. Rumpler, *Politik und Kirchenunion in der Habsburgermonarchie*, în *Österreichische Osthefte*, 4, 1, 1962, p. 302-320, aici p. 302.